

**Journal van een reis naar Genève, Italië en Frankrijk van
Coenraad Ruysch met zijn neef Dirck van Hoogeveen**

1674-1677

Nationaal Archief, FA Teding van Berkhout, 1408

Transcriptie en editie: Alan Moss

NOVEMBER 1675: ROME EN NAPELS

96v Vrijdach den 1^{en} november, synde den dach van alderheiligen, was een een groot feest in St. Gregorio de Monti¹, welke kerck achter Monte Palatino² staet als men de Arcus Constantini³ door is. Dit feest duert acht daegen lanch en is als een kermis, staende t' gansche⁴ Campo Vacino⁵ vol kraemen tot sel⁶ aen de Arcus Constantini toe. Hier is een groote concoers van carosse⁷ en voetgangers, waer onder veel fraeje citelleties. In dese kerck is groote devotie voor de dooden.⁸ De kerck is van binnen altemael in den rouw⁹ seer aerdich georneert en met veel silvere beelden, festons¹⁰, emblemata en anders opgesickt. Van buijten is de faciata¹¹ van gelyke met rouw behange, uytgesondert de colommen en cornices¹², t' welck een aerdige architectuere maect.

Saterdach den 2^{en} hiel¹³ ick postdach en liet mij des naermiddachs scilderen¹⁴ en s' avonts weder aen t' scryven, naer dat ick eerst om mij te verluchtige¹⁵ van t' sitten voor de scilder een wandelinch in de Villa de Medices¹⁶ gedaen hadt.

Sondach den 3^{en} sat ick des morgens wederom om gescildert te werden en naer de middagh reden wij wederom op de Corso¹⁷, die van t' Campidoglio¹⁸ gehouden wert naer St. Gregorio. Ick maecte accordt¹⁹ met een voturijn²⁰ naer Napels voor paerde, alsoo²¹ mij een cales²² te duer was.

Maendach 4^{en} niet notabels²³ uytgerecht als dat ick den ganschen dach gescildert wiert, laetende een pourtrait in t' kleyn maeken.

¹ **St. Gregorio de Monti.** Het betreft de Chiesa di San Gregorio al Celio.

² **Monte Palatino.** De Palatijn is een van de zeven heuvels van Rome.

³ **Arcus Constantini.** Het gaat om de Arco di Costantino, de triomfboog voor Constantijn de Grote.

⁴ **gansche.** hele.

⁵ **Campo Vacino.** Campo Vaccino is de oude benaming voor het gebied rondom het Forum Romanum.

⁶ **sel.** zelfs.

⁷ **carosse.** Een karos is een afgesloten koets.

⁸ **In dese...de dooden.** Op Allerzielen, de dag na Allerheiligen, worden binnen de rooms-katholieke traditie de doden herdacht.

⁹ **den rouw.** rouwstof.

¹⁰ **festons.** versieringen.

¹¹ **faciata.** gevel.

¹² **cornices.** lijsten. Het gaat om de versierde uitspringende randen van een gebouw.

¹³ **hiel.** hield.

¹⁴ **liet mij des naermiddachs scilderen.** Ruysch liet een portret schilderen door de kunstenaar Jacob-Ferdinand Voet (1639-1689). Voet was een bekende van Ruysch sinds zijn eerste bezoek in Rome in januari 1674.

¹⁵ **mij te verluchtige.** een frisse neus te halen.

¹⁶ **Villa de Medices.** Het gaat om de Villa Medici, een groot landhuis van de invloedrijke familie De' Medici.

¹⁷ **de Corso.** De Via del Corso is een van de hoofdwegen van Rome.

¹⁸ **t Campidoglio.** Het Capitool of Campidoglio is een van de zeven heuvels van Rome.

¹⁹ **accordt.** een overeenkomst.

²⁰ **voturijn.** koetsier.

²¹ **alsoo.** aangezien.

²² **cales.** Een kales is een soort rytuig.

²³ **notabels.** opmerkenswaardig.

Dijnsdach den 5^{en} bleef ick des morgens den gansen dach t' huijs om myn journael wat te vervorderen. Naer den eeten ginch ick met de heer Ouwerscie²⁴ in syn koets naer een klooster daer ick hem liet en reedt naer den conte²⁵ d'Aliberti²⁶ om myn afsceyt te neemen en hem bekent te maeken dat ick wel wist dat ick ondanckbaer soude syn by aldien²⁷ dat ick sonder licentie²⁸ van majesteyt²⁹ uyt Rome ginch, doch dat ick de reys maer voor een promenade in de campagne³⁰ considereerde³¹ en daerom haere majesteyt niet noolyck³² wilde vallen. Hier van daen koomende, ginch ick met neef Hoogheveen wandelen naer de Ara Celi³³ om t' graf van de signora³⁴ Morani te sien, doch kosten³⁵ t' niet vinden, waerom wij voort naer t' Campo Vacino wandelde, alwaer wij de heeren Smit en Wouterse vonde met een koets. Wij setten ons by haer en reden noch een uertie of anderhalf saemen.

Woensdach den 6^{en}. Soo als ick des morgens gereet was te paert te gaen sitten, arriveerde de heer Druyvesteijn³⁶ van Napels. Neef Hoogheveen en de heer Overscie quaemen mij geluck op de reyse wensen, afsceijt neemende tot Venetie toe, alwaer wij den andere weder mejnen te vinden. Naer dat ick wat ontbeeten hadden, raecten ick te paert in t' geselschap van een Engelsman, een Florentijn, dat seer hupse³⁷ luijde waeren. Over de Place de Espagne³⁸ rijdende, quam ick den comte de Aliberti tegen die mij seyde mij noch te koomen sien voor myn vertreck, waer hem bedanckte, en naer een compliment of twee sceydende, voorderde³⁹ wij den wech. Wij reden uyt Romem door de poort van St. Jan de Lateran.⁴⁰ Op den wech vonden wij noch twee Piemontesen, eene een priester en de andere wereltlijck, nevens een Livornees, soo dat wij met knechts en voturyns elf menschen sterck waeren. Desen dach deden wij drie posten⁴¹, alsoo wij des morgens omtrent elf ueren eerst vertroockken waeren. Wij passeerden den selve

²⁴ **de heer Ouwerscie.** Adrianus van Overschie (1650-1724) was een bekende van Ruysch. Van Overschie hield zelf een meertalig reisverslag bij tussen 1674 en 1676.

²⁵ **conte.** graaf.

²⁶ **den conte d'Aliberti.** Graaf Giacomo d'Alibert (1626-1713) was secretaris van Christina van Zweden en een liefhebber van de kunsten.

²⁷ **by aldien.** indien.

²⁸ **licentie.** toestemming.

²⁹ **mayesteyt.** Christina I (1626-1689) was koningin van Zweden tussen 1632 en 1654. Ze was een groot verzamelaar van boeken en manuscripten en had een aantal bibliothecarissen en antiquaren in dienst. Ruysch had tijdens zijn verblijf in Rome enkele audiënties bij haar.

³⁰ **in de campagne.** door het platteland.

³¹ **considereerde.** beschouwde.

³² **noolyck.** nodeloos lastig.

³³ **Ara Celi.** Het betreft de Basilica di Santa Maria in Aracoeli.

³⁴ **signora.** mevrouw.

³⁵ **kosten.** konden.

³⁶ **de heer Druyvesteijn.** Mogelijk gaat het om Aernout Druyvesteyn (1641-1698).

³⁷ **hupse.** aardige.

³⁸ **de Place de Espagne.** Het betreft het Piazza di Spagna, een van de pleinen van Rome.

³⁹ **voorderde.** vervorderden.

⁴⁰ **de poort...de Lateran.** Het gaat om de Porta San Giovanni.

⁴¹ **posten.** postplaatsen.

wech tot Jansonen⁴² toe die wij naer Frascati gedaen hadden en reden van daer naer Veletri⁴³, daer wij bleven slaepen.

Donderdach den 7^{en} gingen wij des middachs te Sermoneta eeten en des avonts te Piperno⁴⁴ slaepen.

Vrijdach den 8^{en} te Terracina eten en te Fondi slaepen.

Saterdag den 9^{en} gingen wij te Mola⁴⁵ eeten en soude te Gajeta⁴⁶ gegaen sijn, ten waeren⁴⁷ een van t' geselschap gevallen sijnde, suls⁴⁸ wat beseert hadde, soo dat wij de reijs op t' versoeck van dese vrint tot de wederkomst uyt stelde. Wij passeerde naer de middach te Gargigliano, een rivier, en gingen des avonts te St. Agata⁴⁹ slaepen. Den Engelsman en ick, wat verdwaelt sijnde, reden den ouden wech tot Zesti⁵⁰ toe en soo te St. Agata, welck wij niet gevonden soude hebben ten waeren ons de Via Appia geleyt hadde. t' Was wel eygentlyck den wech, doch sij hebben de selve de rechterhant af genoomen om een uer tyts uyt te winnen. De selve was seer vermaekelyck. Wij wierden hier wel getracteert, maer hadden t' de voorige vis daegen⁵¹ seer slecht gehadt.

97v Sondach den 10^{en} aeten wij te Capoa.⁵² Den Engelsman en ick gingen wat wandelen, dewijle t' ander geselschap de mis hoorde, en arriveerden des avonts goet tyts⁵³ te Naepels. Ick hebbe niet particuliers⁵⁴ willen noteeren van de wech, dewijle ick de selve op myn wederkomst noch eens siende beter kan remarqueeren.⁵⁵ Des morgens hadden wij t' seer kout en op den dach seer warm, voornaementlijck den laetsten dach, alsoo wij des morgens om ons te verwarmen te voet gingen en naer den⁵⁶ meynden te stickken. Wij naemen ons logement in De Duijt. In t' inkoomen passeerden wij t' casteel van de Carmine,⁵⁷ alwaer Masaniello syn retraits hadt.⁵⁸ t' Selve is seer out en lecht aen de syde van de stadt, soo dat het syne muere met des stadts mueren gelyck als gemeyn heeft.

Naer dat wij ons ontlaerst hadden, gingen wij noch wat wandelen op de

⁴² **Jansonen.** Het is onduidelijk om welke plek het gaat.

⁴³ **Veletri.** Velletri.

⁴⁴ **Piperno.** Priverno.

⁴⁵ **Mola.** Mola di Gaeta, het huidige Formia.

⁴⁶ **Gajeta.** Gaeta.

⁴⁷ **ten waeren.** ware het niet dat.

⁴⁸ **suls.** zo.

⁴⁹ **St. Agata.** Het is onduidelijk om welke plek het gaat.

⁵⁰ **Zesti.** Sessa Aurunca.

⁵¹ **vis daegen.** Bij zijn aankomst in Fondi was Ruysch genoodzaakt vis te eten. Het was immers een vrijdag.

⁵² **Capoa.** Capua.

⁵³ **goet tyts.** op tijd.

⁵⁴ **niet particuliers.** niets specifiek.

⁵⁵ **remarqueeren.** opmerken.

⁵⁶ **naer den.** nadien.

⁵⁷ **t' casteel van de Carmine.** Het betreft het Castello del Carmine, een van de verdedigingswerken van Napels. Het kasteel werd in 1900 gesloopt.

⁵⁸ **t' casteel...retraits hadt.** Tomasso Aniello, beter bekend als Masaniello (1620-1647), was een Napolitaanse visser die in 1647 een opstand leidde tegen de Spaanse overheersing.

moelie⁵⁹, passeerende voor bij t' Castel Novo. t' Selve is van gelijcken niet volgens de moderne fortificatie, maer niet te min seer formidabel door de geweldige swaerte en hoochte syner mueren. Voor t' selve casteel is een groote ruyme plaets en op de selve staet een fonteyn die aen geene van Roomen hoeft te wijken. De moelie avanceert⁶⁰ een vierendeel mijls in zee. Op de selve heel aen t' eynde is het vierbaeken.⁶¹ Oock saegen wij de restanten van een zeer scoone fonteyn, die heel op t' eynde voorscreve⁶² van de moelie seer soet waeter gaft en naer wij onderrecht wierden, hadden wel eer vier admiraeble⁶³ scoone beelden gestaen. Doch selve door een van de vice koningen wech genoomen synde en naer Spanjen gevoert⁶⁴, hadt selve soodaenigen miskontentement⁶⁵ aen t' volck gegeven dat de koningin om t' volck te stillen de selven uyt het paleys van den gewesen⁶⁶ vice roij⁶⁷ hadt doen haelen en in haer thuyen doen brengen.

Des avonts t' huys koomende, vonden wij een van de hupste waerden van de werelt. Hij sceen eer een cavallier⁶⁸ als iemant van dat ambacht: welgekleet op syn Napolitaens, sonch en speelde seer wel op de guiterre⁶⁹ en discoureerde⁷⁰ met seer goet fatsoen.

Maendach den 11^{en} ginch ick, vermits⁷¹ wij t' ongeluck hadden van seer leelyck en regenachtich weer gekregen te hebben, mijn koopman, de heer Antonio van Woensel, besøeken, die ick seer civil⁷² vondt en gelogeert als een prins. Naer den eeten gingen den Florentijn, den Engelsman en ick geleyt door onsen hospes naer de kerck van St. Martyn⁷³, alwaer t' feest was. Dese kerck hoort aen de chartereusen, die een admirabel klooster hier hebben. 't Midden is een vierkant als ordinaris⁷⁴ daer alle de sellen⁷⁵ op uytkoomen. De galerije rontom is gevloert met wit marmor en alle de pilaeren daer de selve op rust wit marmor, loopende de hoochte van een borstweeringe. Rontom een balustrade van marmor op welke de pilare van de galerije rusten. De kerck is niet minder magnifyck van scilderyen, sculpturen, vergult⁷⁶ etc. Wij wierden in een andere lange galerye naderhandt geleijt op welkers⁷⁷ eynde wij een terrasse vonden van waer wij de

⁵⁹ **de moelie.** het havenhoofd.

⁶⁰ **avanceert.** reikt.

⁶¹ **het vierbaeken.** de vuurbaak.

⁶² **voorscreve.** eerder beschreven.

⁶³ **admiraeble.** bewonderenswaardig.

⁶⁴ **Doch selve...Spanjen gevoert.** In de zeventiende eeuw werd Napels bestuurd door Spaanse onderkoningen. Tijdens het bezoek van Ruysch werd die post vervuld door Peter Anton van Aragon (1611-1690).

⁶⁵ **miskontentement.** ontevredenheid.

⁶⁶ **gewesen.** aangestelde.

⁶⁷ **vice roij.** onderkoning.

⁶⁸ **cavallier.** edelman.

⁶⁹ **guiterre.** gitaar.

⁷⁰ **discoureerde.** sprak, discussieerde.

⁷¹ **vermits.** aangezien.

⁷² **civil.** beleefd.

⁷³ **de kerck van St. Martyn.** Het betreft de Certosa di San Martino.

⁷⁴ **ordinaris.** gebruikelijk.

⁷⁵ **sellén.** cellen, kamers.

⁷⁶ **vergult.** verguldsel.

⁷⁷ **welkers.** welk.

gansche stadt seer heerlyck ontdeckten⁷⁸, synde een admirabel gesicht en mach onder de eerste van Napels gerekent werden. Bij occasie⁷⁹ dat het feest was, hadt den vice roij hier gegeten. Wij saegen veel van den treyn⁸⁰, doch niemant van t' gevolch of cavaliers.

98R Dit voorscreve klooster staet aen de voet van St. Elmo⁸¹, een seer considerabel⁸² casteel, doch wij kosten met dese conjuncture⁸³ van tyden daer niet inkoomen, synde verboden imant⁸⁴ in eenich fort in te laten. Van t' voorscreve klooster saegen wij, alsoo t' selve met het casteel St. Elmo aen de linker syde van de stadt op een hoogen berch lecht, het casteel de Ovo, gebouwt door Willem den derde van Normandije op seekere rots, die heel in de zee avanceert.⁸⁵ De voorscreve naem heeft het selve van wegen syn figuer, dewelke ovael is.⁸⁶ Wederom beneden komende was den avont op handen, soo dat wij niet meer uytrechten als op de moelie wat te wandelen.

Dijnsdach den 12 gingen t' voorscreve geselschap, naer dat wij al te paert geklommen waeren, doch om den scrickkelyken⁸⁷ regen onse reys naer Pozzolo⁸⁸ uyt gestelt hadden, niet tegenstaende⁸⁹ t' quaede weer met een koets de naervolgende kerken besien. Eerst de kerck van de jesuiten⁹⁰, die noch niet tenemael⁹¹ voltrokken, selfs mankeerende⁹² t' groot altaer, t' welcke volgens t' model van hout gescildert en opgesteld was, doch alsoo sy t' selve nu op willen maeken, waeren sij besich van dit gecontrefeyten⁹³ af te breeken om daer naer t' ander van marmor daer in plaets te bouwen, t' welck seer magnifyck sal sijn. De coupel is admirabel gescildert en met sculpture en vergult georneert. In de vier houken van verwelfsel⁹⁴ waer op de coupel rust, sijn de vier evangelisten seer heerlyck gescildert. Ick vraechden den meester syn naem, maer is mij ontgaen. De verdere ornamenten van marmer, geraporteerde steen⁹⁵ etc. te verhaelen, die hier en in andere kerken verders noch gesien hebben, sou mij te lanch sijn particulier aen te teykenen, maer dat kan ick seggen dat ick in heel Italien,

⁷⁸ **ontdeckten.** zagen, beschouwden.

⁷⁹ **occasie.** gelegenheid.

⁸⁰ **treyn.** stoet.

⁸¹ **St. Elmo.** Het gaat om het Castel Sant'Elmo, het bekendste fort van Napels.

⁸² **considerabel.** aanzienlijk.

⁸³ **conjuncture.** omstandigheden.

⁸⁴ **imant.** iemand.

⁸⁵ **casteel de...zee avanceert.** Het gaat om het Castel dell'Ovo. De fundamenten van het gebouw werden al in de oudheid gelegd, maar de Normandische koning Rogier II (1095-1154) maakte het in de twaalfde eeuw zijn hoofdzetel.

⁸⁶ **De voorscreve...ovael is.** De meeste bronnen hebben het over een andere etymologie. De naam van het kasteel komt van de Romeinse dichter Vergilius, die volgens de legende een magisch ei ('uovo' in het Italiaans) in de fundamenten stopte. Als het ei door de bouwwerkzaamheden gebroken zou worden, dan zou Napels getroffen worden door verschrikkelijke rampen.

⁸⁷ **scrickkelyken.** verschrikkelijke.

⁸⁸ **Pozzolo.** Pozzuoli.

⁸⁹ **niet tegenstaende.** ondanks.

⁹⁰ **de kerck van de jesuiten.** Het gaat om de Chiesa del Gesù Nuovo.

⁹¹ **tenemael.** helemaal.

⁹² **mankeerende.** ontbrak.

⁹³ **gecontrefeyten.** voorbeeldstuk.

⁹⁴ **verwelfsel.** het gewelf.

⁹⁵ **geraporteerde steen.** mozaïek.

buyten een kerck of twee te Milaen gesien hebben, noijt geen ryker gevonden hebbe als hier, ecipierende⁹⁶ de kerck van St. Pieter te Roomen, ten reguarde van⁹⁷ syn magnifyke grootheid. Wij saegen dese paters haer sacristie, die admirabel versien was van veel silverwerck.

98v Hier van daen gingen wij naer de kerck van Santa Chiara.⁹⁸ De selve is seer out. Wij saegen hier een oude sepulture⁹⁹ van den koninck Robert uyt den huijse van Anjou.¹⁰⁰ Sy pretendeerde hier twee pilaeren van den tempel van Salomon te hebben.¹⁰¹ Aen dese kerck is een klooster van nonnen, die wel 400 in getal syn. Hier van daen gingen wij naer de kerck van St. Gaetono¹⁰², wel eer den tempel van Caster en Pollux¹⁰³, doch nu heel vernieuwt. Men komt met een seer aerdigen trap daer in, door een porticus¹⁰⁴ even als die van t' Pantheon te Rome, bestaende uyt acht groote colommen. Boven in de frise¹⁰⁵ is de inscriptie in Griex. Dit porticus is van een seer heerlyke architettura.¹⁰⁶ De kerck is seer fraij en heel vernieuwt, soo dat niet out als t' hier voor aengeroerde is. Alsoo t' dese dach feest was, hadden sij al t' silver voor den dach gehaelt, dat al heel fraij was, soo dat wij in de sacristye anders niet saegen als als de ornamenten van altaeren en priester gewaet, nevens een behansel van de gansche kerck van gout laeken, geborduert met crotiske¹⁰⁷ van alderhande couleur.¹⁰⁸ Dit ornament is seer magnifick. Ick hebbe vergeeten dat voor de kerck noch twee rompen leggen van de beelde van Castor en Pollux. Wij saegen in dese kerck een capelle daer t' lighaem van St. Gaetano bewaert wert. Oock toonden sy ons noch al weer andere dier gelyke bagatelles.¹⁰⁹

Hier van daen naer de kerck van Donna Rignor¹¹⁰, dat heel fraij is en annex¹¹¹ aen een klooster van mannen. Wij saegen den dom die heel out is, doch wert tenemaal vernieuwt en sal seer heerlyck syn. De capelle daer t' bloet van St. Gennaro bewaert is, seer heerlijck.¹¹² In de selve syn scoone statues¹¹³ van

⁹⁶ **ecipierende.** uitgezonderd.

⁹⁷ **ten reguarde van.** ten aanzien van.

⁹⁸ **de kerck van Santa Chiara.** Het betreft de Basilica di Santa Chiara.

⁹⁹ **oude sepulture.** oud grafmonument.

¹⁰⁰ **Wij saegen...van Anjou.** Achter het altaar van de Basilica di Santa Chiara ligt de tombe van koning Robert van Napels (1277-1343), gemaakt door Pacio en Giovanni Bertini.

¹⁰¹ **Sy pretendeerde...te hebben.** Volgens de Bijbel bouwde Salomon in Jeruzalem de eerste Israelische Tempel, de Tempel van Salomo (cf. 1 Koningen 7). In de zeventiende eeuw werden er modellen van gemaakt en werden er verschillende zaken toegeschreven aan de tempel.

¹⁰² **de kerck van St. Gaetono.** Het betreft de Basilica di San Paolo Maggiore, de begraafplaats van de zestiende-eeuwse kerkhervormer Cajetan van Thiene (1480-1547).

¹⁰³ **de kerck...en Pollux.** Castor en Pollux waren twee broers uit de klassieke mythologie.

¹⁰⁴ **porticus.** zuilengang.

¹⁰⁵ **frise.** fries.

¹⁰⁶ **architettura.** architectuur, bouw.

¹⁰⁷ **crotiske.** grotesken.

¹⁰⁸ **couleur.** kleur.

¹⁰⁹ **bagatelles.** fratsen, dingen van weinig waarde.

¹¹⁰ **de kerck van Donna Rignor.** Het gaat om de Chiesa di Santa Maria Donna Regina Vecchia of de nieuwere kerk die daaraan is gelegen.

¹¹¹ **annex.** aangelegen.

¹¹² **De capelle...seer heerlijck.** In de Duomo van Milaan ligt de Reale Cappella del Tesoro di San Gennaro, een kapel voor Napels patroonheilige Januarius van Benevento.

¹¹³ **statues.** standbeelden.

bronse.¹¹⁴ De coupel van den dom is seer heerlyck. De kerck van St. Apostoli¹¹⁵ is seer fraij. Wij saegen hier en scilderij van mosaïke¹¹⁶, die soo heerlyck is als ick geen gesien hebbe. De selve staet booven een admirabel altaer aen de rechten¹¹⁷ sijde van t' groot altaer, op 't welke een tabernakel is die niet geestimeert¹¹⁸ kan werden. Is altemael in geleyt van edele gesteente.¹¹⁹ Voor t' voorscreve groot altaer staen twee kandelaers van bronse, die wegens de kunst onwaerdeerlyck syn. Behalve veel silver dat wij in de sacrestie vonden, was een gans ornament voor een altaer, soo van candelaers, groot en kleyn, vases¹²⁰, kelck etc. van silver, vergult, ingeleijt met corael admirabel. Onder anderen saegen wij oock twee gereetscappen van de mis te doen, als kelck, scooteltie, missale¹²¹ van gout, de enen met diamanten en t' andere met rubijnen beset. De behanselen, altaer kleeden, carsuyfels¹²² etc. waeren op de selve maenier als in St. Gaetano hier voor aengeroert en noch wel soo massief.

Ten laetsten saegen wij de kerck van St. Joan Carbonaro¹²³, die remarcabel¹²⁴ is ten reguarde van de Sepulture del Re Ladislao¹²⁵, dewelke seer curieus¹²⁶ is. In een capelle achter de selve is het graf met de tombe van Ciriano Carazzioli¹²⁷, soo grooten savant¹²⁸ en soodaenich bemint van de koninginne Joanna dat sij een souflet¹²⁹ van hem leet in seekere rescontre¹³⁰ sonder sich daer over te ressentieren.¹³¹ In dese kerck is noch aen andere capelle van t' selve huys Caraccioli¹³², daer extraordinaris¹³³ scoone beelden in staen, synde den fondateur¹³⁴ anders genaemt Terragoso.¹³⁵ In de sacrestia syn vier a vijf

¹¹⁴ **In de...van bronse.** Bij de kapel van St. Januarius staan bronzen standbeelden van onder andere Petrus en Paulus, gemaakt door een leerling van Bernini, Giuliano Finelli (1601-1653).

¹¹⁵ **De kerck van St. Apostoli.** Het betreft de Chiesa dei Santi Apostoli.

¹¹⁶ **mosaïke.** mozaïek.

¹¹⁷ **rechten.** rechter.

¹¹⁸ **geestimeert.** in waarde uitgedrukt.

¹¹⁹ **edele gesteente.** edelgesteente.

¹²⁰ **vases.** vazen.

¹²¹ **missale.** misboeken.

¹²² **carsuyfels.** priesterlijke opperkleden.

¹²³ **de kerck...Joan Carbonaro.** Het gaat om de Chiesa di San Giovanni a Carbonara.

¹²⁴ **remarcabel.** opmerkenswaardig.

¹²⁵ **de Sepulture del Re Ladislao.** In de Chiesa di San Giovanni a Carbonara staat de tombe van koning Ladislaus van Napels (1376-1414), gemaakt door de Italiaanse kunstenaar Andrea Ciccione (1388-1455).

¹²⁶ **curieus.** bijzonder.

¹²⁷ **het graf...Ciriano Carazzioli.** In dezelfde kerk staat de kapel Carracciolo del Sole, waar de tombe ligt van de Milanese edelman Giovanni Caracciolo (ca. 1372-1432), beter bekend als Sergianni. Door zijn hechte vriendschap met koningin Johanna II van Napels (1373-1435) wist hij voor zichzelf veel lucratieve en machtige posities te verwerven.

¹²⁸ **savant.** geleerde.

¹²⁹ **souflet.** oorvijs.

¹³⁰ **rescontre.** ontmoeting.

¹³¹ **sich daer over te ressentieren.** dat kwalijk te nemen.

¹³² **In dese...huys Caraccioli.** Naast de kapel Carracciolo del Sole heeft de Chiesa di San Giovanni a Carbonara ook de kapel Caracciolo di Vico.

¹³³ **extraordinaris.** buitengewoon.

¹³⁴ **fondateur.** stichter.

¹³⁵ **den fondateur, anders genaemt Terragose.** De kapel Caracciolo di Vico werd in 1514 gesticht door Galeazzo Carracciolo di Vico.

extraordinaire scoone scilderijen, doch van¹³⁶ weet men niet. In de selve sacrestie is noch een groot altaer van wit albast, t' welck uyt den andere genoomen kan werden. Is eertijds als over al mede gevoert door den koninck Ladislaus. Hier mede eyndichde wij onsen morgenstont.

99R Naer den eeten quam mij een van de heeren van Woensel, aen wien ick gerecommandeert¹³⁷ was, besøeken en met syn carosse uythaelen. Wij reden naer de kerck van t' hospitaal¹³⁸ om wat musieck te hooren, die heel goet was. De kerck is tamelijck fraij en vol heerlyke scilderijen. Naer dat wy hier wat tyt door hadden gebracht, ten deelen om de musieck, ten deelen om den regen die ons t' wandelen beletten, gingen wij naer een winkel daer alderhande syde galanterye¹³⁹ als camisolen¹⁴⁰, cousen etc. verkoft¹⁴¹ werden. Wij saegen eenich goet, doch alsoo den avont begon te vallen, besceijden¹⁴² de heer van Woensel tegens den anderen daechs¹⁴³ de man aen syn huys op tyt van de maeltyt, waer op hij mij nodichde. Naer dese affaires¹⁴⁴ bracht hij mij t' huys en eyndichde den dach.

Woensdach den 13^{en} duerde continueel¹⁴⁵ het quaede weer. Niet te min gingen wij de vicarie besien of, soo wij anders soude seggen, het hof van justitie¹⁴⁶, soo crimineel als civil. Dit is verwonderens waerdich dat hier daegelyckx omtrent te twintich duysent menschen te vinden sijn. Naderhandt raeckten wij in de Annonciata¹⁴⁷, een kerck die seer fraij is en extraordinaris rijck. Onderhout een hospitaal van bejaerde personen en vondelingen, t' welck tot een seer hooge somme monteert.¹⁴⁸ Wij saegen de sacrestie, die onwaerdeerlyck ryck is en voor de beste van Napels gehoude wert. Behalven dese sacrestie, daer een immense meenichte van silver is, soo van levens groote beelden, candelaers, lampen etc., hebben sij noch een ander tresoor¹⁴⁹, dat niet als aen getituleerde personen¹⁵⁰ getoont wert. Naderhandt toonden sij ons twee doode lichaemen van twee kinderzens, dewelcke in de moort door Herodes aengerecht om onsen salichmaeker te vervolgen, om soude gebracht sijn.¹⁵¹ t' Eene is in t' hoofd en t' ander is in t' lijf gequest.¹⁵² Nevens noch eenige andere reliquien. Ten laetste waeren wij boven in de garde robbe geleijt, daer wij t' lichaem saegen van een

¹³⁶ **van.** van wat.

¹³⁷ **gerecommandeert.** aanbevolen.

¹³⁸ **de kerck van t' hospitaal.** Waarschijnlijk gaat het om de Chiesa della Santissima Trinità dei Pellegrini.

¹³⁹ **galanterye.** sierlijke snuisterijen.

¹⁴⁰ **camisolen.** onderrokken.

¹⁴¹ **verkoft.** verkocht.

¹⁴² **besceijden.** bepaalde.

¹⁴³ **den anderen daechs.** de volgende dag.

¹⁴⁴ **affaires.** zaken.

¹⁴⁵ **continueel.** voortdurend.

¹⁴⁶ **Niet te...van justitie.** In de Napolitaanse wijk Vicaria lag de straat Via della Vicaria, de weg van de gerechtsgebouwen. Tijdens de Spaanse overheersing lag in deze straat het hoofdgerichtsgebouw.

¹⁴⁷ **de Annonciata.** Het gaat om de Basilica della Santissima Annunziata Maggiore.

¹⁴⁸ **monteert.** uitkomt, bedraagt.

¹⁴⁹ **tresoor.** schatkamer.

¹⁵⁰ **getituleerde personen.** personen van aanzien.

¹⁵¹ **Naderhandt toonden...gebracht sijn.** Volgens de Bijbel liet koning Herodes alle pasgeborenen in Bethlehem ter dood brengen.

¹⁵² **gequest.** verwond.

dochter van de koningin Johanna en wel geconserveert is. Sy lieten ons een emmeublement¹⁵³ voor de ganse kerck sien dat altemael met de naelt geborduert was met beelden, levens grooten, soo heerlyck dat het gescildert scen. t' Selve emmeublement was seer swaer van gout en silver. Oock een stoel daer Carel de vijfde ingeseeten heeft.

Des middachs at ick bij de heeren van Woensel, doch de kerel met de cammisoolen quam niet voor, dat ick daer wederom van daer gingh, belet door den grooten regen, waerom wij de saeck uijtstelde. Naer de middach wiert ick van t' geselschap uijtgehaelt daer ick mede gereijst hadde en geleijt bij een Napolitaens cavallier genaemt Citro Pichetti, die ons syn cabinet¹⁵⁴ toonde soo van camei¹⁵⁵, medailles, antiquallies¹⁵⁶, pretieuse¹⁵⁷ steenen als anders.¹⁵⁸ Ick bekenne noijt grooter, noch curieuser cabinet gesien te hebben. t' Selve passeert verre dat van de koningin van Sweede en de cardinael de Medices, al waeren sij saemen gecombineert.¹⁵⁹ Hij was seer beleeft en discoureerde met mij van veel dingen. Kost¹⁶⁰ Settale¹⁶¹, Pantiatichi¹⁶², Maliabechi¹⁶³, Chamelli¹⁶⁴ etc. nevens alle vertuosen¹⁶⁵ in ons lant. Sprack heel wel van Patin.¹⁶⁶ Wij brachten den dach hier ten eynde.

99v Donderdach den 14^{en} gingen wij des morgens vroeck gesaementlijck te paert sitten om de antiquiteyten van Pozzuolo¹⁶⁷ te besien, waaer van ick niet particuliers sal verhaelen als refererende mij aen seekere seer pertinente¹⁶⁸ bescryvinge daer van gedaen bij seekeren Giulio Cesare Capaccio.¹⁶⁹ Een quartier

¹⁵³ **emmeublement.** meubelstuk.

¹⁵⁴ **cabinet.** rariteitenkabinet.

¹⁵⁵ **camei.** Een camee is een kunstwerk van edelstenen, waarbij de achtergrond wordt weggeslepen om een voorstelling in reliëf uit te beelden.

¹⁵⁶ **antiquallies.** antiquiteiten.

¹⁵⁷ **pretieuse.** kostbare.

¹⁵⁸ **een Napolitaens...als anders.** Waarschijnlijk gaat het om de Napolitaanse hofarchitect Francesco Pichetti. Zijn verzameling werd door verschillende reizigers bezocht.

¹⁵⁹ **t' Selve...saemen gecombineert.** Tijdens zijn reis bezocht Ruysch verschillende kabinetten. Het kabinet van Pichetti was zijns inziens meer waard dan dat van de familie De' Medici en koningin Christina I van Zweden.

¹⁶⁰ **Kost.** Hij kende.

¹⁶¹ **Settale.** Manfredo Settala (1600-1680) was een Milanese verzamelaar van kunst en curiositeiten. Ruysch ontmoette Settala in oktober tijdens zijn bezoek aan Milaan.

¹⁶² **Pantiatichi.** Bandino Pantiatichi (1629-1718) was een Italiaanse edelman. Ruysch ontmoette hem tijdens zijn eerste verblijf in Florence in november 1674.

¹⁶³ **Maliabechi.** Antonio Magliabechi (1633-1714) was een Italiaanse geleerde, bibliofiel en bibliothecaris van groothertog Cosimo III' de Medici (1642-1723) van Florence. Ruysch ontmoette Magliabecchi tijdens zijn verblijf in Florence in november 1674.

¹⁶⁴ **Chamelli.** Francesco Camelli was de persoonlijke curator van Christina I en secretaris van de Accademia Reale.

¹⁶⁵ **vertuosen.** kunstliefhebbers.

¹⁶⁶ **Patin.** Charles Patin (1633-1693) was een Franse kenner van muntenkunde. Ruysch liep hem tegen het lijf in Bazel in juni 1674.

¹⁶⁷ **de antiquiteyten van Pozzuolo.** De stad Pozzuoli en zijn vele antieke ruïnes was voor reizigers een van de hoogtepunten van Italië.

¹⁶⁸ **pertinente.** nauwkeurige.

¹⁶⁹ **seekere seer...Cesara Capaccio.** Julius Caesar Capaccio (1552-1631) was een Italiaanse geleerde. Hij schreef verschillende werken over Napels. Ruysch verwijst naar een herdruk van zijn uiteenzetting over Pozzuoli, de *Historia Puteolane*.

uers buyten de stadt quaemen wij aen dien noijt volpreesen berch Posilipus¹⁷⁰, sijn de heerlyckste delicie¹⁷¹ van de werelt en de somer retraits van de Napolitaense cavaliers. De selve verschaft van wegen de zee en continueele thuijnen, de vermaeckelyckste tytkortinge van de werelt. t' Wonderlyckste van allen is dat om gemackelyck naer Pozzolo te koomen desen berch door boort is, wel een quartier uers lanch, synde den wech soo breed dat men drie koetsen nevens den anderen gemackelijck daer door kan gereden worden. Alsoo den dach seer helder was, kosten wij tot in t' midden daer een capelletie staet heel wel sien, ten reguarde van t' gat daer wij ingereden waeren, en vonden in dit midden wederom t' begin van t' licht, t' welck het gat fourneerde¹⁷² daer wij uijtreden.

Den wech naer Pozzuolo was seer vermaekelijck, vol orangie boomen, wingert en gebouwt lant.¹⁷³ Even eer wij in de stat quaemen, saegen wij in seeker kerckie den steen daer St. Gennaro op onthoofd was¹⁷⁴, nevens syn beeltenis daer sy veel wissewassies van seggen. Aen de rechterhandt van dit kerck gingen wij in de Selphatara¹⁷⁵ dat seer wonderlyck is en op drie, vier plaetsen seer vehement¹⁷⁶ brande.¹⁷⁷ Ick hebbe vergeeten te seggen dat wij onderwegen het Lago d'Aquano¹⁷⁸ saegen met de Grotta del Cane, dewelck seer kleyn is. Een hont maer ogenblick hier in gehouden, is teenemael wech¹⁷⁹ en in t' waeter van dit lack¹⁸⁰ gesmeeten, bekamt aenstonts.¹⁸¹ Even voor aen de stadt van Pozzuolo is t' paleijs of weijnich meuren van de Villa Cicero.¹⁸² De stadt selfs is tegenwoordich niet veel te beduyden. Wij gingen in de herreberch wat onbijten en naemen doe een felouck¹⁸³ om soo veel te korter alles te besien. Wij verwonderden ons over t' overblijfelse van de bruck¹⁸⁴ die Caligula over desen inham van de zee van Pozzuolo naer Baja¹⁸⁵ gemaect hadde¹⁸⁶, syn drie Itaeliaense mylen lanch.

De eerste mael setten wij aen lant en onder veel ruine, tempels etc. saegen

¹⁷⁰ **Posilipus.** Posillipo.

¹⁷¹ **delicie.** vermaak.

¹⁷² **fourneerde.** verschafte.

¹⁷³ **gebouwt lant.** akkerland.

¹⁷⁴ **seeker kerckie...onthoofd was.** Volgens de overlevering werd de patroonheilige van Napels, St. Januarius, onthoofd bij de krater van de Solfatara. Een steen met zijn bloed ligt in de Santuario di San Gennaro alla Solfatara in Pozzuoli.

¹⁷⁵ **Sephatara.** De Solfatara is een vulkaan gelegen bij Pozzuoli.

¹⁷⁶ **vehement.** hevig.

¹⁷⁷ **en op...vehement brande.** Ruysch verwijst naar de fumarolen van de Solfatara, openingen in de aardkorst waar hete gassen uit ontsnappen.

¹⁷⁸ **Lago d'Aquano.** Lago di Agnano.

¹⁷⁹ **wech.** bewusteloos.

¹⁸⁰ **lack.** meer.

¹⁸¹ **ick hebbe...bekomt aenstonts.** De Grotta del Cane was een toeristische trekpleister in de zeventiende eeuw. Op de grond van de grot hangt een laag koolstofdioxide. Gidsen namen een hond mee naar binnen die vrijwel onmiddellijk aan de damp bezweek. De hond werd in een nabijgelegen meer gegooid, zodat hij weer bijkwam en het leek alsof hij tot leven was gewekt.

¹⁸² **de Villa Cicero.** De beroemde Romeinse redenaar Cicero (106 v. Chr.-43 v. Chr.) had een huis bij de baai van Pozzuoli.

¹⁸³ **felouck.** Een feloek is een soort zeilboot.

¹⁸⁴ **bruck.** brug.

¹⁸⁵ **Baja.** Baia.

¹⁸⁶ **Wij verwonderden...gemaect hadde.** De Romeinse keizer Caligula (12-41) liet een brug aanleggen tussen Pozzuoli en Baia, gemaakt van het hout van in beslag genomen schepen.

wij de grotta¹⁸⁷ van de Sibilla Cumana, doch ick kost de hondert deuren niet vinden door welke Eneas naer de hel ging.¹⁸⁸ Bij dese grot is het Lago d'Averno en de rivier Styx¹⁸⁹ met veel andere van tempels, geleyk geseyt teykene ick maer t' principaelste¹⁹⁰ ten ruwen¹⁹¹ aen, om dat ick een pertinente bescreyvinge bij mij hebbe. Wij saegen hier oock den berch nu genaemt Monte Barbara daer wel eertijts dien heerlyken Vinum Falernum waste.¹⁹² Oock wierden ons de batstoven¹⁹³ getoont, genaemt Campo de Tritoli. De selve waeren soo het¹⁹⁴ dat ick daer niet in dueren¹⁹⁵ kost, niet tegenstaende ick op de aerde backten dat de hette draegelyck is. De batstoof van Cicero geruineert door de medecynen van Salerno.¹⁹⁶ Veel ruinen van Baja, van t' paleys van Nero¹⁹⁷ etc., met veel andere dingen dien weynich besceyt van te sien is.

100R

Wij gingen wederom in de felouck en lieten ons wat verder roejen, daer wij uitgingen en ons getoont wiert onder allen de Piscina Mirabile van Lucullus¹⁹⁸, dat een wonderlijck werck is, de Campi Elisii¹⁹⁹, t' Mare Mortuum, de stat Cuma, Promontorium Miseni²⁰⁰, de Centum Camerelle²⁰¹ dat van gelyken seer heerlyck is, Sepulchrum Agrippinae, Taverna Agrippinae, daer sy omhals²⁰² soude syn gebracht, en tempel door Seneca gebouwt etc.²⁰³ Naer dese promenade gingen wij wederom in de felouck en voeren naer Pozzuolo. Alsoo de zee seer stil was, saegen wij op de gront vermits de clærheyt²⁰⁴ van t' waeter veel ruinen van Baja door de zee voorscreve wech gespoelt.

¹⁸⁷ **grotta.** grot.

¹⁸⁸ **de grotta...hel ging.** Volgens de klassieke mythologie leefde er een orakel in de Griekse kolonie Cuma, vlakbij Napels. De sibille hielp de Trojaanse held Aeneas om naar de onderwereld af te reizen en zijn dode vader Anchises te bezoeken.

¹⁸⁹ **de rivier Styx.** In de klassieke mythologie is de Styx de dodenrivier die de onderwereld doorkruist.

¹⁹⁰ **principaelste.** voornaamste.

¹⁹¹ **ten ruwen.** ruwweg, in zijn algemeenheid.

¹⁹² **waste.** groeide, werd gemaakt. Falernische wijn was een populaire witte wijn in de oudheid, waarvan de druiven werden verbouwd op de hellingen van de berg Falernus.

¹⁹³ **batstoven.** thermen.

¹⁹⁴ **het.** heet

¹⁹⁵ **dueren.** uithouden.

¹⁹⁶ **De batstoof...van Salerno.** Het is onduidelijk wat Ruysch hier bedoelt.

¹⁹⁷ **t' paleys van Nero.** Het betreft de Villa Poppaea, een landhuis van de Romeinse keizer Nero (37-68) tussen Napels en Sorrento.

¹⁹⁸ **de Piscina...van Lucullus.** Ruysch verwijst naar het Piscina Mirabilis, een ondergronds zoetwaterreservoir dat in de oudheid nabijgelegen plaatsen van drinkwater voorzag.

¹⁹⁹ **de Campi Elisii.** Elysium, ook wel bekend als de Elyse velden, was in de Romeinse mythologie een plaats in de onderwereld. Waarschijnlijk doelt Ruysch op de Campi Flegrei, een vulkanische krater ten westen van Napels.

²⁰⁰ **Promontorium Miseni.** Waarschijnlijk doelt Ruysch op Miseno, de kaap bij Napels.

²⁰¹ **de Centum Camerelle.** De Cento Camerelle is een ruïne van een villa van een Romeinse consul. In de zeventiende eeuw dacht men dat het ging om een gevangenis van keizer Nero.

²⁰² **omhals.** gedood.

²⁰³ **Sepulchrum Agrippinae...gebouwt etc.** 'Het graf van Agrippina, de taveerne van Agrippina'. De Romeinse keizer Nero liet zijn moeder Iulia Agrippina (15-59) vermoorden. Hij stuurde haar met een gesaboteerde boot naar Baia bij Napels. Het schip zonk, maar zij wist aan land te komen en verschanste zich in haar villa. Daar werd ze door bondgenoten van Nero vermoord. Volgens de overlevering bouwden vrijgelate slaven van Agrippina een grafheuvel bij het dichtbijgelegen Miseno.

²⁰⁴ **clærheyt.** helderheid.

Te Pozzuolo t' middachmael genoomen hebbende en wat verfrist synde door seekere geregaeleerde²⁰⁵ wyn en vruchten, door iemant daer een van ons geselschap aen gerecommandeert was, stegen wij wederom te paert en reden naer Napels daer wij met den avont wederom aenquaemen. Den Philippus²⁰⁶ was soo donker dat men niet sien kost en alsoo ick voor uyt synde niet onderrecht was van de voiturijn te roepen 'Alla marea' of 'Alle montagna'²⁰⁷, wist niet hoe ick stellen soude met het wijken van paerden die ick hoorde, waerom ick riep dat ick vreemt was en dat sy mij soude seggen wat syde de rechter hant of linker ick te houden hadde, waer mede te recht geraeckten. Even door de grotte koomende vont ick de heeren van Woensel en eenen De Deckker in de koets, die mij daer wachten om mij naer de commedie leyden, waerom ick mijn laersen aen myn dienaer gaf en myn scoenen aentrock, doch dewijle de commedie niet speelde en dat wij seekere cantatrice²⁰⁸ niet t' huijs vonden, gingen wij tot haerent²⁰⁹ een kaertie speelen.

Vrijdach ginch ick des morgens bij de heer van Woensel, hebbende de vent met syn camisolen doen koomen en kocht een deel goet. Naer den eten reden wij met seer schoon weer lanchs de zee eerst en doen door t' landt naer den Vesuvius. Onder anden berch mosten²¹⁰ wij te voet vermits te steijlte.²¹¹ Ick dede myn scoenen aen ten dien eynde, maer was niet te min soo moede eer ick boven was dat ick niet meer kost. Wij hadden t' ongeluck dat even eer wij boven waeren den ganschen berch en wij met een groote mist bedeckt wierden, syn een dicke wolck die juyst desen wech heen dreef. Wij consoleerden²¹² ons dat wij tot boven toe waeren en in naersticheid niet versuymt. Het afklimmen is seer kluchtich²¹³ want ieder stape isser een, alsoo men continueel door de assen uijt geworpen als door gul²¹⁴ sant met de voet wel ses stappen af glijt. Naer Napels keerende, kreegen wij een stortregen die ons t' huijs geleyde. Wel eer vlogen de steenen tot dicht bij Napels toe die den berch uytwierp en werdt ons de plaets getoont hoe verre sij gesprongen waere.²¹⁵

100v Saeterdach den 16^{en} was ick des morgens ten huijse van de heeren van Woensel om eenich gelt te haelen. De voiturijn bleef desen dach om syn paerden uyt te rusten, doch alsoo ick Napels tot mijn contentement²¹⁶ niet gesien hadde, resolveerden²¹⁷ ick op persuasie²¹⁸ van de heer van Woensel te accordeeren²¹⁹

²⁰⁵ **geregaeleerde.** getrakteerde.

²⁰⁶ **Den Philippus.** Ruysch heeft het over de Crypta Neapolitana, een ondergrondse tunnel die de heuvel Possilipo met Napels verbind.

²⁰⁷ **alsoo ick... 'Alle montagna'.** Om in de donkere tunnel tegenliggers te waarschuwen, schreeuwde Ruysch of hij 'langs de zeekant' of 'langs de bergkant' passeerde.

²⁰⁸ **cantatrice.** zangeres.

²⁰⁹ **haerent.** hun huis.

²¹⁰ **mosten.** moesten.

²¹¹ **te steijlte.** de steilte.

²¹² **consoleerden.** troostten.

²¹³ **kluchtich.** grappig.

²¹⁴ **gul.** los, mul.

²¹⁵ **Wel eer... gesprongen waere.** Ruysch werd het vulkanisch gesteente getoond van de Vesuvius.

²¹⁶ **contentement.** tevredenheid.

²¹⁷ **resolveerden.** besloot.

²¹⁸ **persuasie.** overtuiging

met de voiturijn de ganse week met myn paerde te wachten, welck accort ick voor een kleijnicheid maeckten. De heer Deckker met de jonchste Van Woensel en ick gingen seekere pater in een clooster van *canoci regulari*²²⁰ dicht bij de Grotta di Vagilio²²¹ genaemt, anders den wech door de Posilipus genaemt hier vore, bezoeken, die heel wel scilderde.²²² Hij tracteerden ons seer beleeft in syn kamer, die t' heerlyckste gesicht van de werelt over de zee hadt, met witte Milaenen²²³ en seer goede lacrimen²²⁴, niet tegenstaende t' in den morgen was.

Naer de middach quam mij den jonchsten Van Woensel met de koets uythaelen om door de stadt wat te wandelen, die ick admirabel populeus²²⁵ en opgepropt van alderhande levens middelen vont. Al de menschen syn op syn Spaens gekleet en mankeeren niet minder in graviteijt.²²⁶ Wij passeerde veel scoone straeten, die meest alle seer recht en breed sijn en veel scoone paleijsen. Onder andere behaechde mij seer de Strada di Toledo²²⁷ en seeker seer heerlijk paleijs van den marquis van den Eijnde, een Nederlander, doch hier geallieert aen t' huijs van Picolomini.²²⁸ In dit paleys is een onwaerdeerlijken scat van scilderijen, doch kunnen niet gesien werden, alsoo hij doot is en syn vrouw weduwe synde in t' huijs alleen woont. De Strada di Jesu²²⁹ is van gelyken seer fraij, doch wat nauwer. Door de selve rijdende saegen wij het paleijs van den maestro generael di Campo, mede een van de fraeyste. Wij passeerden oock voor bij t' paleijs van de viceroy dat seer heerlijk is en reden achter t' selve af voor bij t' magasin etc. Dit afrijden is seer fraeij met fonteynen versiert. Daer leyden twee oude galeyen in t' magasin, want alle de goeden waeren naer Cicilien.²³⁰ t' Meeste dat ick sach werken waeren aphuyten²³¹ en ginch niet te haest aen. Verder hier en daer rydende, rescontreerde²³² wij de vice koninck die een fraeje suite²³³ bij sich hadt, soo van garde als koetsen, doch hij selfs wiert gedraegen.

Sondach den 17^{en} ginch met de jonchste Van Woensel die mij quam afhaelen in t' paleijs van de vice koningh²³⁴, dat een seer heerlyck gebouw is, doch vermits het

²¹⁹ **te accordeeren.** overeen te komen.

²²⁰ **canoci regulari.** Het gaat om Reguliere Kanunniken van Lateranen, een orde van de reguliere kanunniken.

²²¹ **de Grotta di Vagilio.** De Tomba di Virgilio, het graf van de Romeinse schrijver Virgilius, ligt bij de ingang van de eerder genoemde Crypta Neapolitana.

²²² **een clooster...wel scilderde.** Het betreft de Chiesa di Santa Maria di Piedigrotta.

²²³ **Milaenen.** Milanese wijn.

²²⁴ **lacrimen.** Lacryma christi, dat letterlijk 'traan van God' betekent, was een Napolitaanse wijn. De druiven van deze wijn werden op de hellingen van de Vesuvius verbouwd. De naam dankt deze drank aan het verhaal dat Christus weende om de val van Lucifer. Christus' tranen zorgden ervoor dat de wijnranken opbloeden.

²²⁵ **populeus.** volkrijk.

²²⁶ **graviteijt.** plechtigheid.

²²⁷ **Strada di Toledo.** De Via Toledo is een van de hoofdwegen van Napels.

²²⁸ **t' huijs van Picolomini.** De familie Piccolomini was een van de invloedrijkste families van Italië.

²²⁹ **De Strada di Jesu.** Waarschijnlijk gaat het om de straat aan de Piazza del Gesù Nuovo.

²³⁰ **Daer leyden...naer Cicilien.** In 1675 brak in Messina een opstand uit toen de Spaanse overheersers van de streek de belastingen verhoogden. Ter ondersteuning stuurde Napels, dat eveneens onder Spaans bestuur stond, een groot aantal schepen naar Sicilië.

²³¹ **aphuyten.** onderstellen van kanonnen.

²³² **rescontreerde.** troffen.

²³³ **fraeje suite.** fraai gevolg.

²³⁴ **t' paleijs...vice koningh.** Het betreft het Palazzo Reale di Napoli.

ongemeubleert is, vint men daer niet notabels als seekeren trap met syn balustrade om naer boven te gaen, die de regaelste²³⁵ is van gansch Itaelie, en de Capella Reale²³⁶, dewelcke seer heerlyck van boven gescildert is en rontom magnifijck gesneeden en vergult is van een rijke architecture. Hier van daen gingen wij in een kerck dichte bij, daer wij t' gesicht met eenige levende figuren plaijsier gaeven. Wij vonden hier eenige Napolitaensche cavaliers die de selve devotie hadden, maer sij soude beter op een quacksalvers toneel gepast²³⁷, dewijle sij seekere kleeren de campagne²³⁸ aenhadden, wel kostelyck, maer soo drollich²³⁹ dat ick niet weet hoe sy t' versinnen kunnen en stonden en sterooch²⁴⁰ door een groote bril die haer haere vise tronien²⁴¹ bij naer²⁴² heel bedeckten of sij in de sterre keken.

Des middachs at ick ten huuse van de heere van Woensel. Sij tracteerden²⁴³ het uyt silver. t' Gescelschap, behalven de domestiken²⁴⁴, bestont uyt de heer Decker, Domenico Brevi, neef van den gewese²⁴⁵ marquis van den Enden en mij, neven een priester, die niet tegenstaende syn jonge jaeren seer verre in de musieck gekoomen was. Naer den eeten vermeerderde t' geselschap met twee andere musicanten en seeker colonel, dat een seer hups man was. Den ganschen tyt wert met de musieck door gebracht, doch voornaementlyck charmeerde mij t' jonge priestertie, die eenige dingen van sijn compositie te voorscyn bracht, die mij ten hoochste behaegde.

Tegens den avont gingen wij in de commedie, die tamelyck goet was. Desen dach was het soo kout als t' bij ons in de winter somtyts²⁴⁶ is. Oock syn tegen woordich meeste alle menschen niet wel. Mijn dienaer most mede door de verkouthed passeeren²⁴⁷, doch ick bevondt mij noch vrij.

Maendach den 18^{en} was ick den gansen morgen besich met een brief van importantie²⁴⁸ te scrijven, hebbende de voorlede²⁴⁹ dach daer toe geen tijt gehadt. De heeren van Woensel sonden mij haer koets, doch dewijle het te kort op de middach was, liet ick de selve wederom naer huijs gaen. Naer de middach ginch ick aen t' huijs van de heeren voorscreve, hier vindende t' priestertie van daechs te vooren, die ons eenige dingen voorspeelde. Daer naer gingen wij wat wandele, te weten de heer Gasparo, Van Woensel en ick. Wij mosten ons te voet behelpen, alsoo een van haer paerde, soo als ick de koets wederom sont, onderwegen een spijker in de voet getrapt hadde, doch de wandelinck was vermaekelijck, alsoo t' weer even kout was en wij ons met gaen verwermden. Wij

²³⁵ **regaelste.** koninklijkste.

²³⁶ **de Capella Reale.** Het betreft de Cappella Reale dell'Assunta in het Palazzo Reale.

²³⁷ **gepast.** gepast hebben.

²³⁸ **kleeren de campagne.** veldkleding.

²³⁹ **drollich.** grappig.

²⁴⁰ **sterooch.** staarden.

²⁴¹ **haer vise tronien.** hun vieze gezichten.

²⁴² **bij naer.** bijna.

²⁴³ **tracteerden het.** dienden het op.

²⁴⁴ **damestiken.** huishouding.

²⁴⁵ **gewese.** genoemde.

²⁴⁶ **somtyts.** soms.

²⁴⁷ **passeeren.** het voorbij laten gaan.

²⁴⁸ **importantie.** belang.

²⁴⁹ **voorlede.** vorige.

wandelde door t' quartier²⁵⁰ van de sije koopers²⁵¹, daer een groote quantiteit menschen en waeren gesien worden. Daer naer gingen wij naer de kerck van Santa Lucia in Monte.²⁵² In de kerck is wel niet notabels te sien, maer de situatie²⁵³ is soo heerlijk als iemant sich soude kunnen imagineeren²⁵⁴, hebbende t' selve gesicht dat de cathuijzers hebben, hier voor aengeroert. Dese kerck licht omtrent in t' midden van t' opgaen van den tussen de cathuijzers en de voet van den berch voorscreve.

101v

Hier van gingen wij naer de plaets²⁵⁵ van t' Castel Nuovo²⁵⁶, alwaer de post is om te sien naer eenige brieven van de heer van Woensel. Wij vonden hier don Philippo Deckers, die ons in syn koets nam en reden een toer op de moeilie, alwaer sij mij t' hoofd van Gennaro wesen, die naer de doot van Masagnuolo hoofd van de rebellen geweest is.²⁵⁷ t' Selve staet in een ijser straelitie²⁵⁸ aen den toorn daer de lantaern of t' baeken op sette. Ick hadde gaerne geweeten de eene en de andere particulariteyten van de disordere²⁵⁹, maer niemant in Napels heeft mij daer in satisfactie²⁶⁰ kunnen geven, want de meeste syn seer ignorant²⁶¹ en de rest die of daer voor niet passeeren of in der daet vreesse hebbende, seggen dat sij van die saeken niet spreeken derven²⁶², alsoo de Spangiaarden suspicieu²⁶³ sijn en dat dese tijt iemant licht²⁶⁴ suspect²⁶⁵ kan maeken.

Wij gingen verders wat door de stadt rijden, die mij seer behaecht, alsoo de selve een admirabele situatie heeft, seer luchtich gebouwt is, sijnde al de straeten seer recht en breet aen wedersijde vol heerlyke paleijsen, van onderen altemael beset met winkels van alle abondantie²⁶⁶, voornaementlyck van vivers.²⁶⁷ t' Getal soo van coetsen, edelluyde, burgers en minder slach van menschen is seer goet, op wat tydt van den dach sach iemant maer laet vinden om t' selve te sien. Wij saegen t' arsenaal of eijgentlyck daer de binnenwerf is, soo van sceepen als ander gereetschap van oorloch, doch de naersticheid was seer flegmatyck en ginck op syn Spaensch.²⁶⁸ Daer stonden twee gaeleijen op

²⁵⁰ **t' quartier.** de wijk.

²⁵¹ **sije koopers.** zijdehandelaren.

²⁵² **de kerck...in Monte.** Het betreft het Complesso di Santa Lucia Vergine al Monte.

²⁵³ **situatie.** ligging.

²⁵⁴ **imagineeren.** inbeelden.

²⁵⁵ **de plaets.** het plein.

²⁵⁶ **de plaets...Castel Nuovo.** Het betreft het Piazza Municipio.

²⁵⁷ **de moeilie...geweest is.** Ruysch doelt waarschijnlijk op Masaniello's leermeester Giulio Genoino (ca. 1565-1648). Genoino stierf echter op weg naar Malaga, waar hij gevangen zou worden gezet. Van een reliek is niets bekend. Mogelijk is hij in de war met de heilige Januarij, San Gennaro in het Italiaans. Zijn hoofd ligt in de dom van Napels.

²⁵⁸ **straelitie.** traliewerk.

²⁵⁹ **disordere.** opstand.

²⁶⁰ **satisfactie.** voldoening.

²⁶¹ **ignorant.** onwetend.

²⁶² **derven.** durven.

²⁶³ **suspicius.** achterdochtig.

²⁶⁴ **licht.** eenvoudig.

²⁶⁵ **suspect.** verdacht.

²⁶⁶ **abondantie.** overvloedigheid.

²⁶⁷ **vivers.** levensmiddelen.

²⁶⁸ **doch de...syn Spaensch.** Volgens de humorenleer, die sinds de oudheid een belangrijke rol speelde in de geneeskunde, wordt de gemoedstoestand van de mens bepaald door de balans van vier lichaamssappen: bloed, gele gal, zwarte gal en slijm. Een teveel aan slijm, of flegma, leidt tot een

staepel en eene kiel. De plaets is anders seer magnifijck, sijnde de selve seer wijt en een vierkant gebouwe dat op een groote meenichte van pilaeren is rustende, soo dat al t' werck onder dack gesciet en wel twintich gaeleijen op gemaect soude kunnen werden eer dat sij eenige vochticheid oock gevat souden hebben.

Voor 't wandelende met de koets saegen wij in passant²⁶⁹ een seer soon paert toekomende den heer Domenico Brevi. Den avont gingen wij passeeren bij een seeker cortisaenie ²⁷⁰ die niet qualijck sprack en admirabel gemeubleert²⁷¹ was, sijnde haer huys genoeg gefourneert om een princes te ontfangen. Sij was niet minder gekleet en taemelyck fraeij. Nu al de eene en de andere haer toestel gesien hebbende van deze creaturen, die ordinaris hier in Italiën nergens van mankeere als t' volck is daer cavaliers koomen, komt mij het damast, silver, vergult, scilderijen etc. niet vreemt voor, maer evenwel dit was seer extraordinaris. Sij was heel op sijn Frans toegetaekelt²⁷², doch hat admirable goede gratie.

102R Dijnsdach den 19^{en} hielt ick de ganschen morgen postdach. Naer de middach ginch in t' quartier van de sije koopers, die mij admirable scoone dingen van silvere laeken, tafel kleeden, dekens, behangsels van ledicanten etc. toonden, doch ick dreef geen koopmanscap²⁷³, alsoo ick al reedelijck gelt in de galanterijen²⁷⁴ besteedt hadt, die wij t' meest te pas sullen koomen, maer men soude hier wel hondert pistoolen²⁷⁵ laeten kunnen sonder veel packkagie²⁷⁶ mede te neemen, als bij exempel²⁷⁷ wij werden getoont neusdoeken²⁷⁸ voor vrouwen om om de hals te slaen van sij en gout een elle Hollants²⁷⁹ in t' vierkant²⁸⁰, die t' minste ontrent 10 ducatonen²⁸¹ soude gekost weten hebben. Naer dat wij dit quartier, dat seer levendich en vermaekelijck is, wel door sien hadden, passeerde wij door t' quartier van de gout smits²⁸², daer wij veel fraeicheid saegen en alwaer ick een nieuwe inventie²⁸³ van een snuijftoebacks doosken koft.²⁸⁴

Naerderhant saegen wij noch den kerck van St. Francesco di Paulo.²⁸⁵ Behalven de fraeijicheid van de kerck en scilderijen is hier te remarqueeren t' groot altaer, dat altemael van pietre raportate²⁸⁶ gemaect, soo heerlijck als oijt

flegmatische persoonlijkheid. Een flegmaticus is met name kalm en bedachtzaam. Waarschijnlijk begrijpt Ruysch flegmatisch hier als lui en traag en neemt hij de Spaanse bedrijvigheid op de hak.

²⁶⁹ **in passant.** en passant.

²⁷⁰ **cortisaenie.** courtisane, hoveling.

²⁷¹ **gemeubleert.** uitgedost.

²⁷² **toegetaekelt.** opgemaakt.

²⁷³ **koopmanscap.** handel.

²⁷⁴ **de galanterijen.** kunststukjes, snuisterijen.

²⁷⁵ **pistoolen.** Een pistool was een buitenlandse gouden munt.

²⁷⁶ **packkagie.** bagage, goederen.

²⁷⁷ **bij exempel.** bijvoorbeeld.

²⁷⁸ **neusdoeken.** zakdoeken.

²⁷⁹ **een elle Hollants.** een Hollandse el. Een el is ongeveer 0,68 meter.

²⁸⁰ **in t' vierkant.** in lengte en breedte.

²⁸¹ **ducatonen.** dukaten. Een dukaat is een soort gouden munt.

²⁸² **t' quartier...gout smits.** Het betreft de Borgo Orefici, de wijk van de goudsmeden.

²⁸³ **inventie.** uitvinding.

²⁸⁴ **koft.** kocht.

²⁸⁵ **de kerck...di Paulo.** Het betreft de Basilica Reale Pontificia di San Francesco di Paola.

²⁸⁶ **pietre raportate.** mozaïek.

noch in Florenzen daer de staepel²⁸⁷ van dat werck is, gevonden hebben. Onder anderen is een steentie in t' selve daer van de natuer van t' marmor de tronie van St. Francesco²⁸⁸ in staet, admirabel van de natuer gescildert. Aen den tabernakel daer t' sacrament in stont, sijn twee colommen van t' lapis laserus²⁸⁹ dat men sien kan en de selve colommen sijn de grootste, geloove ick, die bekent sijn. t' Koomende sloot ick mijn brieven dewelcke afgehaelt wierden door de knecht van de heeren van Woensel, die mij lieten versoecken van des anderen daechs mede te jacht te gaen en al mijn paerden mede te brengen tegens acht ueren Itaeliaens des anderen dachs smorgens, t' welck ick aen naem.

102v Woensdach den 20^{en} was ick des morgens gereet op mijn tijdt en liet mij nevens de heeren van Woensel vinden ten huijse van de heer Domenico Brevi, alwaer de rendezvous²⁹⁰ was. De compagni²⁹¹ bestont uyt veel menschen, meest alle cavalliers en onder anderen den marquis, alsoo dese jacht veel menschen vereijsten. Doch t' hadt groote moeyten en hooftsweer²⁹² eer dat wij al t' volcke te paert kreegen, dewijle de campagne seer sterck was. Wij raecten omtrent ten elf ueren aen de mersch²⁹³ en naemen de wech naer Puozzolo, sijnde de helft van t' geselschap omtrent een uer eer vertrockken, wachtende de helft van de troep daer wij onder waeren maer eenige paerde wachten. De voorscreve jacht gesciede op een lac, t' welk omtrent vier mijle van Puozzolo aen geen sijde van Napels is leggende.²⁹⁴

t' Voorscreve waeter is soo vol van seeker gevogelte, onse entvogels²⁹⁵ niet seer ongelijck, behalven aen den beck en den poten, dat het waeter nauwelyckx gesien kan werden. Wij hadden tien barcken²⁹⁶ in ieder twee a drie soubers²⁹⁷ ieder met omtrent drie snaphaenen²⁹⁸, oock sommige vier en vijf voorsien, en voeren soo op een rijde tot dat het waeter van de eene en de andere kant beset was. Wanneer wij de vogels soo dicht op t' lijf waeren dat sij t' niet meer ontswemmen kosten, soo gaven sij haer met duijsende over onse barcken en soo dicht dat de scutter quaelijck²⁹⁹ tyt hadde een ander erin de handt te neemen. Die wat meer voor uyt waeren, swommen al vort, t' lustich om te sien hoe furieus de dechargie³⁰⁰ aenginck en hoe de slach ordre in roete raecte³⁰¹ als ieder sijn wilt op ginck soeken en dan daer nae sich wederom rallieerde.³⁰² Onse paerden hadden wij ergens op de kant bij een boeren hutte neergeslaegen, daer

²⁸⁷ **de staepel.** het merendeel.

²⁸⁸ **St. Francesco.** Franciscus van Paolo (1416-1507) was een heilige en de stichter van de Orde der Miniemen.

²⁸⁹ **lapis laserus.** lapis lazuli.

²⁹⁰ **rendevous.** ontmoeting.

²⁹¹ **compagni.** compagnie.

²⁹² **hooftsweer.** hoofdpijn, hoofdbrekens.

²⁹³ **mersch.** mars, wandeling.

²⁹⁴ **De voorscreve...is leggende.** Waarschijnlijk gaat het om het Lago del Fusaro.

²⁹⁵ **entvogels.** eenden.

²⁹⁶ **barcken.** Een bark is een soort zeilschip met drie masten.

²⁹⁷ **soubers.** Onzekere lezing.

²⁹⁸ **snaphaenen.** Een snaphaan is een geweer met een vuursteentje.

²⁹⁹ **quaelijck.** nauwelijks.

³⁰⁰ **dechargie.** het afvuren van de wapens.

³⁰¹ **in roete raecte.** in verwarring raakte.

³⁰² **rallieerde.** verzamelde.

sy niet veel te eeten vonden, anders als een weynich stroo, t' welck die van de Van Woensels en wij niet seer wel quam, alsoo wij des morgens eer wij de troep vinden kosten wel een uer of twee in een creukel bos verdwaelt geweest waeren.

Naer dat wij t' heele waeter eens gings en eens wederom op dese maenier over gevaeren hadden, was het middach, soo dat sich ieder nevens den andere tegens de wal ten neder sloech in twee partijen, alsoo de helft van de campagne omtrent uyt seekere devotie voor de Madonna del Carmine³⁰³ vis aeten. Ieder felouck hadt syn proviant. Ick bevondt mij bij de heer Domenico Brevi, die mij seer wel tracteerde. Wij laegen naest Van Woensel en ruylden somtijts wel de eene beet voor de andre. Al de wijn was nevens de paerde mede gevoert en nochtans soo kout dan men die nauwlyckx kost drinken, dewijle de selve in sekere silvere, vierkante flessen was, dewelke alle in kelderties³⁰⁴ van leer heel dun stonden. Dese leere kelderties waeren van binnen wel gepickt³⁰⁵ en vol ijs, t' welck van des morgens af toe den avont toe de wijn even fris lieten.

Op de naermiddach begosten³⁰⁶ wij de jacht wederom, doch was soo heet als t' morgens en alle de voorige daegen kout was geweest, maer duerde maer een uer of twee. Een uer voor sonnen onderganck eyndichde wij de jacht en keerde wederom naer Naepels, alwaer wij met den donker aenquaemen, doch de ontelbaere winkels van vivres, soo door de stadt als in de Strada di Toledo, maeckten t' plaisantste gesicht van de werelt met alle de kaersen en lichte. In onse barck hielden wij van dese vogels, die sij volache noemen, sesentachtig gescooten en de andere barcken waeren mede al omtrent dit getal. Dese dach eyndichde ick seer gecontenteert.³⁰⁷

103R Donderdach den 21^{en} ginch ick des morgens met de jachten van Woensel, die mij in seeker kerckie in de Strada di Toledo, daer musieck was, vont naer Jesu³⁰⁸ meijnende, daer feest te vinden, doch daer was niet te doen, soo dat wij naer de kerck, die admirabel is, wat geconsidereert te hebben, de rest van den morgen met wandelen doorbrochten. Des middachs ginch ick bij de heeren Van Woensel eeten, sijnde des morgens vroech al versocht. Ick vont hier het priestertie die mij eenige dingen van syn compositie gaf, dewelcke seer fraeij waeren. Voor en naer den eeten passeerden wij eenigen tijt met de musieck, naer de welcke ick met de jonckste Van Woensel wat ginch wandelen over de Mercato del Frutto³⁰⁹, alwaer ons de plaets geweest is daer Masaniello gewoont heeft.³¹⁰ Wij gingen in de kerck van de Madonna del Carmine³¹¹, doch in t' fort mochten wij niet gaen. t' Selve is eigentlijck een stuck van de wal dat de gansche voorstat commandeert³¹² met een bastion, voor soo veel ick oordeelde kost van buijten koomende aen de eene syde aen de zee. t' Wert voor seer sterck gehouden.

³⁰³ **seekere devotie...del Carmine.** Waarschijnlijk gaat het om een viering omtrent de Basilica Santuario di Santa Maria del Carmine Maggiore.

³⁰⁴ **kelderties.** Een kelder is een kist waarin flessen wijn vervoerd konden worden.

³⁰⁵ **gepickt.** dicht gepekt.

³⁰⁶ **begosten.** begonnen.

³⁰⁷ **gecontenteert.** tevreden.

³⁰⁸ **Jesu.** Het betreft de Chiesa del Gesù Nuovo.

³⁰⁹ **Mercato del Frutto.** fruitmarkt. Het betreft het Piazza Mercato.

³¹⁰ **alwaer ons...gewoont heeft.** Masaniello werd in 1620 geboren in de Vico Rotto vlakbij het Piazza del Mercato.

³¹¹ **de kerck...del Carmine.** Het gaat om de Basilica Santuario di Santa Maria del Carmine Maggiore.

³¹² **commandeert.** beheerst, bestuurt.

Wij gingen naerderhandt buyten de poort de stadt een stuck weechs om wandelen, daer de lantsdouwen³¹³ extreem vermaekelijck sijn. Ick soude noch vergeeten hebben dat wij hieromtrent de stal van de koninck saegen, waer om jaerlijcks 30.000 scudi³¹⁴ gespendedert wert, doch vonden niet als jonge paerden, hebben den verlede³¹⁵ viceroy³¹⁶ de meeste gedresseerde wech genoomen. Oock waeren der een deel naer Roome gesonden aen de cardinael Porto Carero³¹⁷ en naer Milan aen den prince de Ligne.³¹⁸

Des morgens gingen wij in t' Castel Novo, doch op de wallen mochten wij niet gaen en mogten andere casteelen anders koomen. Dit is een seer out casteel, waerom een moderne doch van de outste moderne fortificatie is geleijt, niet te min seer sterck van binnen en buyte ten aen sien van de scrickkelyke mueren. Dit casteel dwincht de stadt het meeste en is vrij considerabelder als St. Elmo, t' welck naer mijn oordeel seer onnut³¹⁹ is wegens syn scrickkelycke hooge en afgelege situatie, kunnende met het canon weynich quaet doen. Oock heeft het de experientie³²⁰ geleert. In t' Castel Novo, te weete als men in t' oude binnen in gaet, is een seer heerlycke poort van wit marmor met admirable basse reliefs. De selve wilden sij seggen dat ter eeren van de koninck Alfonso gemaekt is.³²¹ Aen de selve poort syn twee heerlycke deuren van metael vol bas reliefs. In de eene sit een seer groote kogel die daer in is gescooten.

103v

Vrijdach den 22^{en} ginch ick des morgens met mijn waert het graf van Vergilius sien dat boven aen de mont van de grot of anders de passagie van de Posilipus staet. Wij klommen daer bij door een vigne.³²² Op het selve, t' welck als een capelletie is, is bij gevalle een laurier gewassen die seer jeugdich staet. Mijn scribent³²³ van de antiquyten en de delicien van Pozzuolo en de Posilipo doet van dit graf een seer pertinente beschrijvingen. Naer dat ick dit gesien hadde, gingen wij naer t' graf van de tombe van Savaro³²⁴, t' welck admirabel is, sijnde gemaekt van wit marmor en verciert met heerlycke beelden van gelijken net bescreven in den voornoemden auteurs. Hier van daen wiert ick geleijt naer de Annonciata, alwaer wij seekere geboutseerde beelden getoont wierden die ick de andere mael niet gesien hadde, maer die admirabel waeren, uytbeeldende het graf onses Heeren met Joseph en eenige vrouwen en mans daer omtrent. En eyndelyck beslooten wij den morgen met de manegie te sien, daer ick veel

³¹³ **landsdouwen.** akkers, velden.

³¹⁴ **scudi.** De scudo was een Romeinse munt.

³¹⁵ **verlede.** vorige.

³¹⁶ **den verlede viceroy.** Pascual de Aragón y Córdoba (1628-1677) was onderkoning van Napels tussen 1664 en 1666.

³¹⁷ **de cardinael Porto Carero.** Luis Manuel Fernández de Portocarrero y de Guzman (1635-1709) was aartsbischop van Toledo.

³¹⁸ **den prince de Ligne.** Claude Lamoral I (1618-1679) was een Zuid-Nederlandse militair en diplomaat in dienst van de Spaanse koning. In 1674 werd hij gouverneur van Milaan.

³¹⁹ **onnut.** nutteloos.

³²⁰ **experientie.** ervaring.

³²¹ **De selve...gemaekt is.** De kunstenaar Francesco Laurana bouwde een triomfboog ter ere van koning Alfonso V (1396-1458).

³²² **vigne.** wijngaard.

³²³ **scribent.** schrijver.

³²⁴ **t' graf...van Savaro.** Ruysch doelt waarschijnlijk op een graf van de invloedrijke Italiaanse familie Sansevero.

cavaliers sach en de picheur³²⁵ seer beleeft vondt, maekende syn excuse dat ick te laet quam, dat de adrette³²⁶ paerden al bereden waeren, dat hij nu niet als jonge bij sich hadt, dat hij niet te min soude doen dat hij kost, waerop hij een jonck soon paert maenierde³²⁷ met seer goede gratie, t' welck mij een groote civiliteyt³²⁸ sceen te sijn. Ick geloove dat de koets daer ick in sat en een eerlijck kleet daer al veel toe gedaen heeft.

Naer de middach ginch ick de heeren van Woensel hartelijck bedanken voor alle de civiliteyten die ick genooten hadde. Des avonts ginch ick eens gins en weder tot de scilder Breugel³²⁹, die stil leven van vruchten seer heerlyck maect. Hij voecht ordinaris oock stuccken van spiegels aen een en op de naede scildert hij seer gentil³³⁰, soo dat een spiegel twee a drie ellen hooch is, dat groot effect doet. Hij was seer duer. Hier mede soude anders wat koophandel gedreeven hebbe. Wij naemen hem mede tot de heeren van Woensel daer don Flip³³¹ was en naer een kaertie gespeelt te hebbe, bleven wij alle wat collationeeren.³³²

Des avonts t' huijs koomende, gaf ick al mijn gekofte galanterije aen een ruijter die mij, alsoo sij noijt gevisiteert³³³ werden, t' selve tot door Aversa soude convoijeeren³³⁴ en ons des andere daechs een mijl buyten Napels wachten. Dese morgen was de camenier van de herreberch wech geloopt en hadt een Florentijns koopman 27 pistoolen uyt syn valeys³³⁵ weeten te steelen, dat het huijs seer opstelten hadt doen rijden den gansen dach. Ick maecten eer ick te bedde ginch alles vaerdich³³⁶ om te vertrecken en de stadt van Napels te laeten die mij ten uysterste satisfactie gegeven hadde ten aensien van de heerlyke en admirable plaisante situatie, scoone gebouwe, breede langen en seer roijale³³⁷ straeten, extraordinaere abundantie, niet alleen van alle vivres, maer van alle delicien, groote quantiteijt van noblesse³³⁸ en overvloege³³⁹ meenichte van inwoonderen. Desen dach hielt de strenge koude op.

Saeterdach den 23^{en} reden wij voor den dach uyt Naepels, werdende bij geluck niet eens gevisiteert, t' welck mij speet dat ick niet geweeten hadde, doch in een campagne die daer wij quam, wiert een man meenichte van gekoft goed afgenoomen door de downanen.³⁴⁰ Op de bestemde plaets koomende, vonden wij den ruijter niet, waerom wij vermits het seer vroech was, wat wachten, doch dewijle een uer of twee door begon te loopen en dat niemant quam, begost ick de

³²⁵ **picheur.** pikeur, paardenafrichter.

³²⁶ **adrette.** vlugge, bekwame.

³²⁷ **maenierde.** intoomde.

³²⁸ **civiliteyt.** beleefdheid.

³²⁹ **de scilder Breugel.** Abraham Brueghel (1631-1697) was een Zuid-Nederlandse kunstschilder die sinds 1674 in Napels werkzaam was. Hij was een telg uit de beroemde kunstenaarsfamilie Brueghel.

³³⁰ **gentil.** aardig

³³¹ **don Flip.** Het gaat om de eerder genoemde don Filippo.

³³² **collationeeren.** kletsen, eten.

³³³ **gevisiteert.** gecontroleerd (door de douane).

³³⁴ **convoijeeren.** begeleiden.

³³⁵ **valeys.** valies, koffer.

³³⁶ **vaerdich.** gereed.

³³⁷ **roijale.** koninklijke.

³³⁸ **noblesse.** adel.

³³⁹ **overvloege.** overvloedige.

³⁴⁰ **dowanen.** douane.

104R postillon³⁴¹ soo vrij wat essentieele termen te vooren te leggen, beginnende suspicie op hem te krijgen dewijle hij mij dese middel aen hadt geweesen. De postillon die inderdaet onnoosel³⁴² was, alsoo de disordere van qualijck verstaen van t' uer toegekoomen was, reedt aenstonts te rugge en mede wat te lange wech blyvende, wiert ick banch waerom ick hem volgende, mijn knecht op de plaets doen wachten liet bij de valijsen. Ick quam haer eijndelijck tegen en vont waer bij de disordere toe was gekoomen. Dit suckkelen beletten mij wel drie ueren ruijm.

Ick reedt dan eijndelijck voort en passeerde Aversa, een stedeken omtrent acht mijle van Naepels en ginch te Capoa eten, welke stadt redelijck groot is, maer seer slecht. De selve heeft een citadelle die geen beter minen³⁴³ heeft. Mij wiert onderrecht dat het oude Capoa een stuck weechs hier van daen gelegen heeft en dat dese stadt niet als de bloote naem daer van overich heeft. Wij waeren hier seer miserabel getracteert. Des avonts ginch ick slaepen te Santa Agatha, een admirabel goede herreberch in comparatie van³⁴⁴ alle de andere die op de wech van Napels syn. Desen dach waeren wij door t' scoonste te landt van de werelt gepasseert en is in mijn sin beter als Lombardije. Oock hoe naerder Napels, hoe beter. De wech van Capoa naer Napels voorscreve is recht en extraordinaris breed en gelijk.

Des sondach den 24^{en} reden wij des morgens heel vroeck voor den dach uyt. Wij passeerden eer wij te Garigliano quamen die en³⁴⁵ morassen, daer sij wilden seggen tot Cajus Marius sich verburgen³⁴⁶ soude hebben en daer hij met sijn resolutie³⁴⁷ een slaef verbysterde die hem t' leve meynde te neemen.³⁴⁸ Hier waeren seer scoone wegen. De rivier gepasseert sijnde, alwaer een tol is van de koninck op de passante, passeerden wij dicht hier bij een overblijfsel van een magnifick amphitheater en ontallelyke andere ruinen. Oock onder andere een heerlijk stuck van een aqueduct. Sij willen seggen dat eertijts de stadt Minturna³⁴⁹ hier soude gelegen hebben. Wij vonden lanchs de wech, niet tegenstaende de landen af begosten te vallen, veel lauwrier, mirtes en orangie boomen, voornaementlijck omtrent steden of dorpen heele bossies van orangie, t' welck in de tyt van t' bloeijen admirabel is van wegen den reuck.

Des middach ginch ick te Mola eeten en soude naer Gajeta gegaen syn, ten waere ick seeker onderrecht was dat sij te Gajeta niemant om desen oorloch³⁵⁰ in het casteel³⁵¹ wilden laeten, waerom ick tot mijn leetweesen³⁵² dit most laeten, hebbende groote lust³⁵³ het lichaem van Bourbon te sien. Naer den eeten ginch

³⁴¹ **postillon.** koetsier.

³⁴² **onnoosel.** onschuldig.

³⁴³ **minen.** voorkomen.

³⁴⁴ **bij comparatie van.** in vergelijking met.

³⁴⁵ **die en.** Onzekere lezing.

³⁴⁶ **verburgen.** verborgen.

³⁴⁷ **resolutie.** volharding.

³⁴⁸ **daer sij...te neemen.** In 88 v. Chr. verborg de Romeinse generaal en staatsman Gaius Marius (158 v. Chr. - 86 v. Chr.) zich in de moerassen van Minturno toen hij op de hielen werd gezeten door zijn tegenstander Sulla.

³⁴⁹ **Minturna.** Minturno.

³⁵⁰ **om desen oorloch.** D.w.z. de Frans-Nederlandse Oorlog (1672-1679).

³⁵¹ **het casteel.** Het betreft het Castello di Gaeta.

³⁵² **leetweesen.** spijt.

³⁵³ **lust.** zin.

104v ick weer te paert sitten en begost de Via³⁵⁴ over te marcheren, die seer difficil³⁵⁵ voor de paerden is, voornaementlijck als men bergen op of af moet, dan most ick somtijts wandelen. De selve duerde mij te naesten bij twee daegen en most daer nootsaekelijck over, alsoo de paeties³⁵⁶ besyde³⁵⁷ meest ongeploecht waeren. Dese wech is van groote vierkante steenen en was mij daerom ongemackkelyck, alsoo die des morgens seer beijselt waeren en des naermiddachs nat, t' welck de paerden continueel soo daenich deedt uyt glijen dat ick ieder stap meynde te vallen. Dese wech is anders een seer heerlijck werck geweest, loopend eertyts van Romen tot Brundusium toe en gemaect door Appius Claudius, Romeyns cavallier, op syn eijgen beurs.³⁵⁸

Des avons quam ick goet tijts te Fondi, een slecht steedeken doch vermaert door de historie van de distructie³⁵⁹ die Barbarossa aldaer aengerecht heeft om de persoon van Julia Gonsaga, die admirabel scoon was en weduwe van Vespasiano Colonna, want meijnende de selve wech te neemen en niet vindende, alsoo sij in t' hemt selfs gevluht was, werdende in de nacht verrast, stack hij de stadt in brant van boosheid.³⁶⁰ Ons wiert haer graf nevens dat van haer man getoont, van wit marmor seer out en op de Gottise³⁶¹ manier. In een ander clooster van dominicaene saegen wij de plaets daer Santo Gaetano gewoont hadde, nevens seekeren orangie boom die hij met de wortel omhoog en de kroon in de aerde geplant, dewelcke niet te min wasten en bladeren aen de wortels oock appelen en eenige hondert jaeren gedraegen hadt. En noch eenige wisiewassies meer.

Maendach den 25^{en} vertrockken wij voor den dach van Fondi van daen, beginnende het gebouwde lant te verlaeten, doch noijt de orangie boomen omtrent de plaetsen daer menschen woonde. Wij passeerde een bos van laurieren en vonden veel kurck boomen. Des middachs at ick te Terracina, synde gisteren en van daechs de dangereuste³⁶² passen van banditen gepasseert. Weijnich tijt waeren op desen wech eenige banditen aen de boomen opgeknoopt, doch nu saegen wij maer de touwen noch overich. Eer wij te Terracina of eygentlyck in de herreberch quaemen, die aen de wech leyt en miserabel is, passeerden wij de poort daer t' ryck van Napels en dat van de paus sceijt³⁶³, alwaer een tol staet voor de passenten. Terracina leijt niet een vande zee. Desen morgen hadden wij een seer difficilen wech, sijnde de passagie seer steenachtich.

³⁵⁴ **de Via.** Het betreft de Via Appia.

³⁵⁵ **difficil.** moeilijk.

³⁵⁶ **paeties.** paadjes.

³⁵⁷ **besyde.** ernaast.

³⁵⁸ **beurs.** kosten.

³⁵⁹ **distructie.** vernietiging.

³⁶⁰ **Des avons...van boosheid.** In 1534 stuurde de Ottomaanse sultan Süleyman I admiraal en kaper Barbarossa (ca. 1475-1546) eropuit om de Italiaanse edelvrouwe Giulia Conzaga (1513-1566), echtgenote van Vespasiano Colonna, te kidnappen en naar zijn harem te brengen. Gonzaga wist te ontsnappen, maar Fondi kreeg een zware klap te verduren.

³⁶¹ **Gottise.** Gotische.

³⁶² **dangereuste.** gevaarlijkste.

³⁶³ **de poort...paus sceijt.** Terracina lag op de grens tussen het Koninkrijk Napels en de Pauselijke Staat.

Des avonts ginch ick te Peperno slaepen, passeerende veel boomen wederom, daer kwick³⁶⁴ om wast. Ronts om Peperno syn veel orangie bossies of liever, gelyck wij t' noemen, boomgaerden. In dese stadt, die niet van beduyden is, soude Camilla Privignorum Regina gebooren sijn. Hier hadden wij een seer goeden waert en geleken weijnich naer de quanten³⁶⁵ en melancolyke signeuren³⁶⁶ die men hier siet. Oock wiert ick wel getracteert met houtsnippen, lysters etc.

105R Dijnsdach ginch ick des middachs te Sermoneta eeten of liever in een herreberch aen de voet van den berch waer op Sermoneta gelegen is. Hier vont ick wijn om al dat leven heeft te vergeven, waerom ick soo ras³⁶⁷ als de paerde gevoert waeren naer Veletri toe reet, alwaer ick van gelijke als in t' gins gaen seer goet tractement ront. Den ganschen dach was ick door scoon lant gepasseert, t' welck altemael geteelt wort. Ick vont te Veletri de kermis, t' welke die stadt, dat al soet plaetsien is, seer leevendich maeckten, ten reguarde van de noblesse die noch in de campagne was. Ick sach noch al eenige boerinnkens die niet lelijck waeren. Veletri lecht op een hoochte en heeft admirable gesichten. Hier is een palleys of twee dat seer fraij is. Op de mart staet een seer heerlijke statua³⁶⁸ van bronse van Urbanus VIII³⁶⁹ en aen weeder sijde van de selve een scoone fonteijn.

Woensdach den 27^{en} reedt ick des morgens naer Albaen³⁷⁰, alwaer ick wat collationeerden om tijt te hebben van al mijn gekoft goet uyt de valys te neemen, t' welck ick en mijn knecht onder onse klederen op ons lijf naemen in kas dat de douwaenen hadt wille visiteeren. Ick quam naer de middach omtrent vier ueren Frans te Roomen in ginch in mijn ordinare herreberch, de Monte d'Oro³⁷¹, logeeren.³⁷² Ick vont niemant t' huijs, waerom ick tot Voet ginch praeten, soo lange tot het donker wiert, wanneer de vrinde van de natie³⁷³ van de wandelinch wederkeerende wij malkanderen in goede dispositie³⁷⁴ weder vonden. De heer Smit gaf mij een brief van neef van Hoogheveen in dewelke hij een brief aen seekere nonne, daer hij kennis aen gehadt hadt, gelaeten hadde, om mij door de selve occasie te geven van haer oock te kunnen sien, hebbende t' selve van haer met groote moeyten verkreegen, dewijle sij noijt als Overscie en hem van vreemdelingen of Itaeliaenen behalven haer vrienden acces³⁷⁵ gegeven hadt, synde de voornoemde heeren seer casueel³⁷⁶ daer aen geraeckt. Sij is een

³⁶⁴ **kwick.** Onzekere lezing.

³⁶⁵ **quanten.** kerels.

³⁶⁶ **signeuren.** meneren.

³⁶⁷ **ras.** snel.

³⁶⁸ **heerlijke statua.** heerlijk standbeeld.

³⁶⁹ **Urbanus VIII.** De Italiaanse kunstenaar Bernini (1598-1680) maakte voor de stad Velletri een standbeeld van paus Urbanus VIII (1568-1644). Het beeld werd door de Fransen vernietigd in 1798.

³⁷⁰ **Albaen.** Albano Laziale.

³⁷¹ **Monte d'Oro.** De Gouden Berg.

³⁷² **ginch in...d'Oro, logeeren.** Ruysch verbleef in deze herberg tijdens zijn bezoek aan Rome in oktober 1675.

³⁷³ **de natie.** *Nationes* waren verenigingen van buitenlandse studenten. In de zeventiende eeuw waren er verschillende verenigingen voor Nederlandse en Duitse studenten.

³⁷⁴ **dispositie.** toestand.

³⁷⁵ **acces.** toegang.

³⁷⁶ **casueel.** toevallig.

juffrouw van groote conditie en al haer vriende syn seer jaelours dat sij iemant siet, waerom sij met groote circumspectie³⁷⁷ te werck most gaen, om welke redenen sij seer qualijck aen mijn cousyn³⁷⁸ wilde consenteeren³⁷⁹ het acces.

Donderdach den 28^{en} ginch des morgens tot Voet, alwaer ick Burch³⁸⁰ vont die mij verwellecomde. Mijn stafier³⁸¹ socht den gansen morgen occasie om de non haer meijt of haer selfs te spreken, doch alsoo haere vrienden tot den middach toe bij haer waeren, kost hij haer niet adverteeren³⁸² en de meijt was niet te vinden, waerom ick hem des naermiddachs daer wederom heen sondt, wanneer hij eyndelijck daer bij geraeckte en het apointment³⁸³ voor mij kreech tegens des anderen daechs ten 16 uren.

105v Vrijdach den 29^{en} ginch ick des morgens daer heenen en vont een van de gentilste menschen van de werelt, seer scoon en jonck, sprack admirabel wel en hadde een seer spirituelle conversatie die nochtans met seekere innocente³⁸⁴ en openhartige charmes vermencht waeren dat ick bekene weynich meer saetisfactie in eenige conversatie oijt gehadt te hebben. Nu en dan quam daer een oude man bij, die seer hups was. Sij sprack met groote tendresse³⁸⁵ van de twee absente heeren en maeckte mij klaegende haere excusen dat sij mij in twintich of eenige minder daegen acces soude kunnen geven, alsoo de grotte sondachs gesloote soude worden ten reguarde van den advent, doch hoopte dat sij mij sien soude eer ick naer Venetie ginch. Ick nam aen des anderen daechs mijn dienaar te senden om haere brieven naer neef Hoogheveen en Overscie te bestellen en passeerde verders tot den middach niet haer uyt tijt in de grootste satisfactie van de werelt, alsoo ick haer ten volle aengenaem vont. Sij is in t' klooster van Santa Maria in Campo Marso³⁸⁶, een convent daer niet als de gequalificeerste³⁸⁷ dames van Roomen in koomen. Des naer middachs ginch ick niet de vrinden in de kerck van St. Andrea de la Valle³⁸⁸, daer wij admirable musieck hoorden, sijnde de viligie van t' feest van St. Andries.³⁸⁹

Saeterdach den 30^{en} sondt mij de non des morgens een groot bassijn³⁹⁰ met seker admirabel soort van macarons die sij selfs gemaect hadt. Ick speculeerde om haer weer iet³⁹¹ te sende, doch neef Hoogheveen hadt mij geseyt dat sij niet

³⁷⁷ **circumspectie.** behoedzaamheid.

³⁷⁸ **cousyn.** neef.

³⁷⁹ **consenteeren.** toestaan.

³⁸⁰ **Burch.** Burch was een vaste metgezel van Ruysch. Hij bekeerde zich tijdens de reis tot het katholicisme.

³⁸¹ **stafier.** dienaar.

³⁸² **adverteeren.** berichten.

³⁸³ **het apointment.** de afspraak.

³⁸⁴ **innocente.** onschuldige.

³⁸⁵ **tendresse.** tederheid.

³⁸⁶ **t' klooster...Campo Marso.** Het betreft de Chiesa di Santa Maria della Concezione in Campo Marzio.

³⁸⁷ **gequalificeerste.** aanzienlijkste.

³⁸⁸ **de kerck...la Valle.** Het betreft de Basilica di Sant'Andrea della Valle.

³⁸⁹ **de viligie...St. Andries.** de vooravond van het St. Andreasfeest.

³⁹⁰ **groot bassijn.** grote bak.

³⁹¹ **iet.** iets.

wel daer over te vrede was. Oock hadt sij mij geklaecht dat sij noijt iet van haer tytverdrijf mocht sende aen de andere heeren of dat sy sprack iet weer om senden, dat sij niet geinteresseert waeren in dat klooster want dat sij niet als luyde van conditie³⁹² daer in hadden die niets mankeerde. Ick sont haer een briefken tot danckbaerheid des avons als mij staffier te brieven ginch haelen.

Den selven morgen quam mij een Frans proponent³⁹³, die te Dordrecht lanch gepreeckt hadde en dien ick daer gekent hadt, begroeten. Ick was seer gesurpreneert ³⁹⁴ van hem te sien. Hij was van desseyne ³⁹⁵ naer Constantinopolen³⁹⁶ te gaen om den resident te dienen. Wij hoorden voor de middach de musieck in St. Andre de la Valle, die seer heerlyck was. Soo wij hier van daen quaemen, passeerden wij Santa Chiara en siende don Gasparo daer in gaen, seyde ons de staffiers dat de nonnen sekerlyck soude singen, t' welck wij gingen hooren en waer vinden, daer twee admirable stemmen bij. Naer de middach passeerden ick wederom den ganschen tijt in St. Andrea voorscreve.

³⁹² **luyde van conditie.** edellieden.

³⁹³ **proponent.** theologiestudent.

³⁹⁴ **gesurpreneert.** verrast.

³⁹⁵ **desseyne.** plan.

³⁹⁶ **Constantinopolen.** Constantinopel, het huidige Istanbul.